Çakır, M. S. (2021). Kur'an'ın klasik Türk şiir diline yansımaları ve Bâkî Divanı'ndan örnekler. *International Journal of Language Academy*, 9 (2), 149-166.

Volume 9/2 June 2021

p. 149/166

Article History:

Received

26/04/2021

Accepted

09/05/2021

Available online

23/06/2021

KUR'ÂN'IN KLASİK TÜRK ŞİİR DİLİNE YANSIMASI VE BÂKÎ DİVANİ'NDAN ÖRNEKLER

**Reflection of the Qur'an on Classic Turkish Poetry Language and
Examples from Divan of Baki**

Mustafa Sefa ÇAKIR¹

Öz

İnsanların günlük hayatta kullandığı dil bir canlı gibi değişim göstermektedir. Bu husus, edebiyat söz konusu olduğunda daha belirgin bir hâl alır. Edebiyatın içeriği, beslendiği kaynaklar ve toplumu hangi açılardan beslediği zaman içerisinde farklılaşır. Divan edebiyatına bakıldığında dinî muhtevaya sahip birçok tür görülebildiği gibi onunla doğrudan ilgili olmayan türlerde ve birçok farklı nazım şeklinde yine dinî metinlerin etkileri görülmektedir. Çoğu zaman lirik duyguların ifadesi olan şiir ve dolayısıyla bu şiirlerin toplandığı divanlar da bu etkiden azade değildir. Divan şairi Kur'an'la sıkı bir ilişki içinde olmuş ve bunu şiirine yansıtmıştır. Lafzî veya manevî ayet iktibaslarının yanı sıra Kur'an'ın konularının, kavramlarının, esmâ-i hüsnânın, peygamber ve sure isimlerinin hatta Kur'an'ın kendi isminin çokça geçtiği ve adeta divan şairinin zihinsel kodlarının ayetlerle oluştuğu görülmektedir. Bu çalışmada da Kur'an'ın klasik Türk şiir diline yansımaları veya ona kaynaklık etmesi şeklinde ifade edebileceğimiz konu ele alınmış, Bâkî Divanı bu nazarla tetkik edilmiş ve ilgili beyitler gözler önüne serilmiştir. Kur'an'ın şiirde kullanım durumu elbette şairden şaire farklılık göstermektedir. Bununla beraber Kur'an'ın etkisi aşağı yukarı her şairde karşımıza çıkmakta ve dolayısıyla etkileşimin boyutları hakkında bir fikir vermektedir. Konusunu doğrudan Kur'an'dan alan müstakil eserlerin yanı sıra divanlarda yer alan tevhid, na't, münacat gibi aslında bir anlamda yine Kur'an'dan bağımsız düşünülemeyecek türleri de hesap edersek bu kutsal kitabı divan edebiyatının en temel kaynağı olarak zikretmek yerinde olacaktır.

Anahtar Sözcükler: Kur'an, ayet, edebiyat, divan şiiri, Bâkî.

¹ Dr. Öğr. Üyesi, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, mustafasefa0@hotmail.com, <http://orcid.org/0000-0002-5159-7340>

Abstract

The language people use in daily life changes like a living thing. This topic becomes more prominent in the literature. The literature content, the sources it feeds on, and the aspects it feeds the society vary over time. When we look at Divan literature, many genres with religious content can be seen and in genres not directly related to it and in many different poems. Poetry is often the expression of lyrical feelings, and therefore the divans where these poems are collected are also not free from this effect. Divan poet had a close relationship with the Qur'an and reflected this in his poetry. In addition to the literary or spiritual verse quotations, it is seen that the subjects and concepts of the Qur'an, the names of the prophet and surah, and even the Qur'an's own name are mentioned a lot, and the mental codes of the divan poet are formed with verses. In this study, the issue that can be expressed as the reflection of the Qur'an in the classical Turkish poetry language or its reference to it is discussed, the Bâkî Divan was examined with this view, and related couplets were revealed. The usage of the Qur'an in poetry, of course, differs from poet to poet. However, the influence of the Qur'an appears in almost every poet and thus gives an idea about the dimensions of the interaction. In addition to the individual works that take their subject directly from the Qur'an, if we consider the genres such as tevhid, na't, münacat, which are in the divans, which cannot be considered independent of the Qur'an in a sense, it would be appropriate to mention this holy book as the most primary source of divan literature.

Keywords: Qur'an, verse, literature, divan poetry, Baki

GİRİŞ

İslâmiyet, kendi bünyesine giren bütün kavimlere yeni bir iman, kurallar bütünü ve bilgi silsilesi getirerek onlarda yeni bir fikir manzumesi tesis etmiştir. (Levend, 1984, s. 8) Doğal olarak İslâmiyet'i benimseyen toplumlarda edebiyat da bu bakış açısıyla şekillenmiş, eserler genel itibarıyla bu çerçevede ortaya konmuştur. Türkler de İslâmiyet dairesine girdikten sonra bir yandan kılıçla onu müdafaa ederken bir yandan da kalemle onun neşvünema bulmasına, öğrenilmesine ve yayılmasına hizmet etmişlerdir.

İslâm'da söze verilen değer oldukça yüksektir. "İslâm vahyi kutsal bir kitap olarak vahyolunan Kelime'ye dayandığı için edebiyat, İslâm halklarının hemen hemen tümünün sanatları arasındaki üstün ve imtiyazlı bir konuma sahiptir. (Nasr, 2019, s. 127)" Kur'an'ın indiği ortamda Araplarda şiirin ve hitabetin ne derece ileri olduğu malumdur. İşte Kur'an bu ortamda vahyolunmuş ve diğer bütün sözleri aciz bırakan bir mucize hüviyetinde Hazret-i Muhammed'e indirilmiştir. Kur'an, Arap dilinin belâgatı gibi Türk edebiyatının da edebî sanatlarını ve belâgatini temellendirmiş, Türk edebiyatının en uzun ve en verimli devresi Kur'an'ın etkisi altında ilerlemiştir. (Uzun, 2002, s. 414)

Kur'an'ın Arap ve İran edebiyatı gibi Türk edebiyatı üzerinde de bu denli etkili oluşu birçok konuyu içermesi ve birçok ilme kaynaklık etmesinin yanında üslubuyla da doğrudan ilgilidir. "Muhtevasıyla, ilim, fikir ve ilham kaynağı olan Kur'an'ın önemli bir diğer özelliği de edebî yönden mükemmel bir dile sahip olmasıdır. Yani Kur'an, sadece muhtevasıyla değil sahip olduğu belâgat ve i'câz sayesinde divan şairlerini kendisine hayran bırakmış bir edebî dile sahiptir. (Yekbaş, 2010, s. 202)" Hatta bu belâgat sadece manzum eserlerde değil, mensur eserlerde de kendini hissettirmiştir.

Kur'an'ın sahip olduğu üstün selâset ve cezâlet yüzyıllar boyu İslâmî edebiyatın ilham kaynağı olmuştur. Bu taklit edilemeyen belâgatle hem hakikat ifade edilmiş hem de insanlığa bir yön tayin edilmiştir. Ayrıca, Koç'un belirttiği üzere:

"Kur'an'ın nazmı son derece yüksek bir ritim ve müzikaliteye sahiptir. Bu müzikalite, kelimeler arasındaki tenasüp, seslerin âhengi ve ayetlerin sonundaki yer yer redifi andıran çok müstesna bir kafiye düzeniyle sağlanır. Kur'an'da anlama dayalı içten gelen ritim ile

söz ve anlamın hârikulâde bir bütünlük oluşturmaları onun belâğatinin en belirgin yönünü oluşturur. Kısaca, Kur'an'ın belâgat ve fesâhatinin en ayırt edici yönü manâyı en uygun ifadeyle kalbe ulaştırmasında yatar. Kur'an'ın dil ve üslûbu öyle olağanüstü bir özelliktedir ki bu üslûp bizi sonsuz diyebileceğimiz anlam katlarına yükseltir. Bu üslûp, başta şiir olmak üzere, indiği günden günümüze kadar bütün Müslüman toplulukların kültür ve yaratıcılıklarının temeli, kaynağı ve ekseni olmuştur. (Koç, 2012, s. 67)"

Kur'an-ı Kerim, İslâmiyet'in kabulü ile Türk edebiyatının kaynakları arasına girmiş ve bundan sonra Türk-İslâm edebiyatına damgasını vurmuştur. İslâmlaşma sonrası yazılan hemen her eserde onun izi belirgin bir şekilde hissedilmiştir. (Güngör, 2007, s. 179) Sonraki dönemlerde kaleme alınan eserlerimiz için edebiyat tarihçileri tarafından Türk edebiyatının kaynakları arasında Kur'an genellikle ilk sırada ele alınmıştır. (Levend, 1972, s. 35)

Levend, Türk edebiyatını devirlere ayırmak için Türk tarihinin dönüm noktalarını belirlerken esaslı iki noktadan bahseder; ilki İslâmiyet'in kabul edilişi diğeri ise Batı'ya yöneliş hareketi. Bu anlayışa göre edebiyatımız üç döneme ayrılır; birincisi İslâm'ın kabulüne dek, ikincisi İslâm medeniyeti etkisi altında ve üçüncüsü Batı medeniyetinin etkisi altında gelişen Türk edebiyatı. İslâm uygarlığı etkisinde gelişen Türk edebiyatını en çok etkileyen unsur Kur'an'dır. "Ümmet çağı edebiyatı, İslâm dininin ortaya koyduğu hükümlere dayanır. Eski metinlerde hemen hiçbir sayfa yoktur ki içinde Kur'an'dan bir ayet, Peygamberin hadisinden bir cümle bulunmasın ve düşünceler buna bağlanmış olmasın. (Levend, 2008, s. 24)" Yine başka bir yerde de şunları belirtir: "Ümmet çağının başlıca karakteri ise dinin her yönden topluma hâkim olmasıdır. Tanrı birliği inançların esasıdır. Hz. Muhammed Peygamberlerin sonuncusudur. Kur'an ve hadis tükenmez iki kaynaktır. Ahlak, hukuk ve felsefe bu kaynaklardan esin alır. (Levend, 2008, s. 34)" Topluma bu denli tesir eden dinî, dolayısıyla Kur'anî nokta-i nazar ahlak, hukuk ve felsefeyi kuşattığı gibi edebiyatı da kuşatmıştır.

Divan edebiyatından bahsederken ilim ve fikir kaynağı olarak en başta yine Kur'an'ı işaret eden Banarlı, konu üzerinde ayrıca durmuş ve "hemen her asrın tefekkürü, hatta ilmi Kur'an'da ancak o asırda daha iyi anlaşılacak yeni bir hakikat bulmuş, hadiseler geliştikçe Kur'an'ın büyüklüğü daha çok anlaşılmıştır. Bunun içindir ki Kur'an'ın ayetlerini ya doğrudan doğruya yahut ilk veya en manalı 'kelime'leriyle edebî eserlerde zikretmek, İslâmî edebiyatın iktibas adı verilen ve 'söz'ün kıymetini şiddetle ışıktandıran geleneklerinden biri olmuştur. (Banarlı, 1998, s. 107)" tespitlerinde bulunmuştur.

Kur'an, genellikle "kerîm" sıfatı ile kullanılır. Kerîm kelimesini Ş. Sami; asâlet ve mecd ü şeref sahibi, kerem ve sehâvet sahibi, cömert, inâyet ve ihsân sahibi, büyük, âli, izzet ve şeref sahibi, muhterem, aziz, muazzez olarak tanımlamıştır. (Sami, 2007, s. 1162) Bu tanımların hepsi Kur'an için geçerlidir denilebilir. Divan şairleri yüzyıllar boyu o cömert kitabın hazinesinden faydalanmış ve o hazine adeta kullanıldıkça artmıştır.

Şairlerin hayatı algılayış şekilleri elbette sanatlarını da şekillendirmiştir. Hiçbir sanat sanatçısından ayrı düşünülemez. Çoğu iyi bir eğitim almış olan divan şairleri de bu eğitim sürecinde Arapçayı öğrenmiş, öğrenmese bile aynı kültür havzasında bulunması nedeniyle bu dille bir ünsiyet sağlamıştır. Bunu halkın geneli için de düşünebiliriz. Belli sureler ve belli ayetlerle daha fazla olan ilişki şair tarafından şiire de yansımıştır. "Eski şairler, pek azı dışında, her şeyden önce inanmış ve muvahhit kullardır. İslâm dininin çağları kucaklayan ilâhî emirleri ve Cihan Peygamberi'nin şüphe götürmez hadisleri onların bol bol istifade ettikleri birer hazine ve ilham kaynağıdır. İnanç sistemlerini eserlerine yansıtmaları onların en tabii sanat anlayışlarıdır. (Pala, 2008, s. 35)"

Doçentlik tezi olarak "Divan Şiirine Kaynaklık Eden Âyetler" konusunu çalışan Okçu da İslâm medeniyetinin inşasında Kur'an'ın rolüne dikkat çeker. İslâm medeniyetinin başlangıcını tamamıyla bu mukaddes kitaba dayandıran Okçu, bu kitapla gelmiş olan tek Allah inancıyla, onun şahlandırdığı maneviyat, ileri sürdüğü insanlık, güzellik, iyilik, temizlik, hak ve adalet anlayışı ile başladığını ileri sürer. İslâm medeniyetinin daha ilk asrından itibaren birçok farklı milleti, kültürü kucaklayan bir din oluşundaki kudreti yine Kur'an-ı Kerim'in bütün insanlığı okşayan kelimasına bağlar. (Okçu, 1982, s. 2)

Kur'an'ın anlaşılma çabası Türklerin İslâm'a girdikleri ilk zamanlardan itibaren başlamıştır. Yaklaşık olarak X. yüzyılda satır arası olarak yapılmaya başlayan Kur'an tercümeleri ileriki dönemlerde sure tefsirleri şeklinde devam etmiştir. Yine konusunu Kur'an'dan alan ve peygamberlerden bahseden kısas-ı enbiyâlar, Allah'ın isimlerinden bahseden esmâ-i hüsnâ eserleri, besmele ile ilgili manzumelerle tevhid ve münacatları bu kapsamda değerlendirmek gerekmektedir. Beyitlerde Kur'an'ın konu edinilmesi, ayetlerin iktibas veya telmih yoluyla kullanılması, bazı sure isimlerinin çeşitli vesilelerle zikredilmesi ve Kur'an'daki bazı kavramların şiirde kullanılması etkileşimi gözler önüne sermektedir.

Kutadgu Bilig ve *Atabetü'l-Hakâyık* gibi İslâmiyet sonrası ilk Türkçe eserlerden itibaren Kur'an'la sıkı bir ilişki içinde olan Türk edebî ürünleri Ahmet Yesevi'nin hikmetleriyle Anadolu ve Balkan coğrafyasına uzanmış ve sonraki yüzyıllarda yetişen binlerce şairin eliyle teşekkül eden divan edebiyatına zemin hazırlamıştır.

Bu şairlerden biri de Bâkî'dir. Asıl adı Mahmud Abdalbaki olan şair, 1526 yılında İstanbul'da doğmuştur. Medresede eğitim aldığı yıllarda Nev'i, Vâlihî ve Mecdî gibi geleceğin şairleriyle birlikte olmuştur. Hocası Mehmed Efendi'ye sunduğu "sünbül" redifli kaside ilgi çekmiş ve bu yıllarda devrin büyük şairleriyle tanışmıştır. 1555 yılında Nahcivan seferinden dönen padişaha bir kaside sunmuş ve padişah'tan takdir görmüştür. Halep kadısı olan hocası Kadızade ile oraya gitmiş ve dört yıl kalmıştır. İstanbul'a döndüğünde Süleymaniye Medresesinde danışmendlik yapmıştır. Padişah kendisini şiir yeteneğinden dolayı müderrisliğe getirmiştir. Çeşitli medreselerde müderrislik yapan Bâkî bir yandan da padişaha nazireler yazmış, ilişkisini pekiştirmiştir. 1566 yılında babası ve ardından hamisi Sultan Süleyman vefat etmiştir. Padişahın vefatı üzerine bir müddet müderrislikten uzaklaştırılrsa da sonra geri dönmüş ve bu görevde yükselmiştir. 1573'te Sahn Medresesine müderris olmuştur. Sultan Selim döneminde de rahat bir hayat yaşayan Bâkî, Sultan Murad döneminde hasımlarının oyunları neticesinde padişahın gözünden düşmüştür. Bir süre Edirne'deki Selimiye Medresesi müderrisliğinden sonra Medine kadılığına, kısa süre sonra da İstanbul kadılığına getirilmiştir. Ardından iki yıl Anadolu kazaskerliği yapmış ve Rumeli kazaskerliğine getirilmiştir. Şeyhülislâmlık beklerken emekli edilmiştir. 1600 yılı Ramazan'ında vefat etmiş, cenaze namazı Fatih Camii'nde kılınmış ve Edirnekapı dışındaki mezarlığa defnedilmiştir. (Kaplan ve Macit, 2014)

Hayatı kısaca bu şekilde özetlenen Bâkî'nin divanında Kur'an'la irtibatlandırabileceğimiz beyit miktarı kayda değer oranda fazladır. Daha önce bazı divanlar ve eserlerle ilgili makale²

² Bkz. Abdülkerim Gülhan (2000). "Hakanî Mehmed Bey Divanı'nda Ayetlerden İktibaslar", Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt 3, Sayı 4, s. 355-364; Birol Azar (2015). "Türâbî Dede-baba Divanı'nda İktibaslar", Littera Turca, Volume 1, Issue 2, s. 1-10; Gülistan Ekmekçi (2018). "Nesimi Divanı'nda Geçen Ayet ve Hadisler", Akademik Bakış Dergisi, Sayı 66, s. 94-112; Hasan Ekici (2018). "Hasan Hilmi Edirnevi Divanı ve Divanı'nda Ayet İktibasları", Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 19, Sayı 35, s. 621-644; Mehmet Sarı (2009). "Askerî Muhammed-Gülaboğlu-Divânı'nda Geçen Âyetler", A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, Sayı 39, s. 631-650; Nilüfer Çelik (2001). "Fuzûlî'nin Türkçe Divanında Geçen Ayetler ve Yorumları", Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi, Sayı 6, s. 131-148; Rasih Erkul (2017). "Birri Mehmed Dede

veya tez³ bazında, ayetlerden yapılan ıktibasları konu edinen çalışmalar görölmektedir. Bunlar elbette yeterli sayıda değildir. Divan edebiyatının Kur'an'la ilişkisi daha fazla şair ve eser incelemesi ile ortaya konulmalıdır. Yapılan ve yapılacak bu çalışmalar da divan edebiyatının içinde hayat bulduğu toplumun Kur'an'la irtibatı noktasında yapılacak diğer çalışmalara veri sağlayacaktır.

Bu çalışmada sadece lafzî ve manevî ıktibaslar üzerinde durulmamış, konuya daha geniş bir pencereden bakılmıştır. Kur'an'ın kendisinden bahseden beyitlerden başlamak üzere Kur'an'da geçen peygamberler ve kıssaları, esmâ-i hüsnâ ile diğer konu ve kavramlar da çalışmaya dâhil edilmiştir. Çünkü tüm bu bilgilerin de kaynağı yine Kur'an'dır.

Bâkî Divanı'nda Kur'an kaynaklı beyitlere verilecek örnekler şu başlıklar altında toplanabilir:

1- Kur'an'ın Kendisinden Bahsedilen Beyitler

Bir divan şairi olarak Bâkî'nin Kur'an'la olan ilişkisini ele almak üzere öncelikle Kur'an'ın kendisinden bahsettiği beyitlere bakmakta fayda olacaktır. Bâkî Kur'an'la ilgili onun çeşitli isimlerini kullanmış ve bazı benzetmelerde bulunmuştur. Aşağıdaki iki örnekte "Kelâm-ı Kadîm" ve "Kur'an" kullanımlarını görmektediriz:

"Hüsnün kemâle irdüğün isbât ider hatun
Âyât-ı beyyinât-ı **Kelâm-ı Kadîm** ile"
G. 403 / 6 (Küçük, 2011, s. 349)

"Hâkden kaldur eyâ dâver-i dîn-perver kim
Nushadur cümle ser-â-pâ Hadîs ü **Kur'an**"
K. 2 / 39 (Küçük, 2011, s. 10)

Bâkî'nin şiirinde Kur'an ismi defalarca geçmektedir. Bunlar bazen aşağıdaki örneklerde görüleceği üzere "hatm-i Kur'an", "nass-ı Kur'an" gibi tamlamalar şeklindedir:

"Hâfız-ı dîn-i kavî hâmi-i şer'-i Nebvî
Tâyî-i emr-i Hudâ tâbî-i **nass-ı Kur'an**"
K. 2 / 11 (Küçük, 2011, s. 7)

"Çıkdı bir yirden sadâ vü sît-i mürğân-ı çemen

Divanı'nda Âyetlerden İktibaslar", MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi, Cilt 15, Sayı 3, s. 97-104; Reyhan Keleş (2020). "Türk İslâm Edebiyatının Muhteva Kaynakları: Şeyh Gâlib Örneği", Bilimname, Sayı 41, s. 443-484; Musa Yıldız (2018). "Divan-ı Hikmet'te Kur'an ve Hadisten İktibas ve Telmih", Yesevî Aylık Sevgi Dergisi, Sayı 291, s. 8-11.

³ Bkz. Alper Ay (2019). Divan-ı Hikmet'te Manevî Ayet İktibasları, Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Sivas; Emel Nalçacıgil Çopur (2016). 16. Yüzyıl Mesnevilerinde Ayet ve Hadis İktibasları, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Konya; Feride Çelikkol (2019). Ümmî Sinân Divanı'nda Âyet ve Hadis İncelemesi, Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Elazığ; İrşad Habib Candemir (2019). XV. Yüzyıl Divan Şiirinde İslam Kaynaklı Sözler, Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kütahya; Murad Canbolat (2017). Nâbî'nin Hayriyye Adlı Eserindeki Ayet ve Hadis İktibasları ile Nâbî'nin Dinî ve Ahlakî Bakış Açısı, Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Gaziantep; Remzi Ağzıkara (2016). 15. Yüzyıl Divan Şairlerinden Adnî, Avnî, Cem Sultan, Mihrî Hatun ve Cemalî'de Ayet ve Hadis İktibasları, Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Kırklareli; Reyhan Keleş (2013). Divan Şiirinde Lafzî Âyet ve Hadis İktibasları, Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Erzurum.

Güyyâ etfâl-i mekteb **hatm-i Kur'ân** eyledi"
K. 7 / 3 (Küçük, 2011, s. 22)

Bazen de Kur'ân tek bir isim olarak alınmıştır:

"Haddün ey meh şol hat-ı reyhânda
Sûre-i Ve'-Şemsdür **Kur'ânda**"
G. 476 / 1 (Küçük, 2011, s. 396)

Ayrıca Kur'ân ismi yerine mushaf, Kelâm-ı Kadîm, habl-i metîn gibi isimleri de kullanılmıştır.

"Hançer-i gamze-i hûn-rizûne tiğ-i Hayder
Safha-i 'ârızuna **mushaf**-ı Osmân dirler"
G. 144 / 3 (Küçük, 2011, s. 191)

Divan şiirinde yaygın bir unsur olan yüzün Kur'ân'a benzetilmesi bu beyitte olduğu üzere Bâkî'de de karşımıza çıkmaktadır. Bu benzetmelerde; "Her iki tarafta bulunan yanakla birlikte yüz, sayfaları açılmış Kur'ân-ı Kerim ya da kitap gibidir. Bu durumda ayva tüyleri yazı, ben ise noktadır. (Erdoğan, 2013, s. 203)" Bâkî de sevgilinin yanağını mushaf-ı Osman'da bulunan bir Kur'ân sayfasına benzetmiştir.

"Ser-rişte-i murâdı n'ola elde bulsa ol
Habl-i metîn-i 'ahdüne kılmışdur i'tisâm"
K. 23 / 30 (Küçük, 2011, s. 61)

Bu beyitte geçen habl-i metîn ifadesi mısraın sonunda geçen "i'tisâm" kelimesinin de işaret ettiği şekilde Kur'ân'ı ifade etmektedir. Âl-i İmrân Suresi, 103. ayette **وَاعْتَصِمُوا بِحَبْلِ اللَّهِ جَمِيعًا** yani "Hep birlikte Allah'ın ipine sımsıkı yapışın" denilmektedir. Bu da şairin ayete telmihte bulunduğunu göstermektedir.

2- Ayetlerden ve Sure İsimlerinden Yapılan İktibaslar

Hemen hemen her divan şairi iktibas sanatını kullanmıştır. İktibas kelimesinin sözlük anlamı ateş yakmak için bir yerden kor almaktır. Edebiyatta ise bir ayet veya hadisin tamamının veya bir kısmının metne alınmasını ifade eder. Bunda amaç fikri desteklemek, anlamı kuvvetlendirmek ve söze güzellik katmaktır. İktibasta alıntılama lafzen veya manen yapılabilir. (Selçuk vd. 2015, s. 120)

İktibas edilen ayetler mealen alınabildiği gibi bazen de ayetlerin konularıyla ilgili meşhur olmuş kelimeler anılarak o ayete telmih yapılmış olur. Örneğin; Nûr ayeti (Nûr Suresi, 35), Rahmet ayeti (Enbiyâ Suresi, 107), Feth ayeti (Feth Suresi, 1). Bazen de sure adları şiirlerde yer alır. Fatiha, Kevser, Leyl (Leyla ile ilgili olarak), Duhâ, Şems, Nûn ve'l-Kalem gibi sûre adları bu kullanımlara örnek verilebilir. (Pala, 2011, s. 46) Aşağıdaki beyitler bu kullanımların Bâkî Divanı'ndaki örnekleridir:

"Yazdı hoş **âyet-i Nûn ve'l-Kalem** engüştünde
Ne midâd istedi ne hâme ne mistâr hâtem"
K. 19 / 29 (Küçük, 2011, s. 46)

"Cemâlün mushafını dil-berâ gördükçe bu Bâkî
Okur **Ve'-şems** yüzüne kaşuna **sûre-i Nûn**"

G. 538 / 5 (Küçük, 2011, s. 434)

Bâkî'de iktibas türlerinin hepsine rastlamaktayız. Örneğin, aşağıdaki beyitte, Rûm Suresi 50. ayetinde geçen **كَيْفَ يُخَيِّ الْأَرْضَ بَعْدَ مَوْتِهَا** ve "Toprağa ölümünün ardından nasıl can veriyor!" ifadesi tamamıyla, lafzen alıntılanmıştır:

"Nev-bahâr irişdi vü gitti şitâ
Keyfe yuhyi'l-arza ba'de mevtihâ"

G. 11 / 1 (Küçük, 2011, s. 108)

Yahut aşağıdaki beyitte, Furkan Suresi 53. ayette geçen; **وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أجاج** ifadelerinden sadece "tatlı ve susuzluğu giderici" ile "tuzlu ve acı" anlamlarına gelen **azb-i furât** ve **milh-i ücâc** tamlamaları alınmıştır:

"La'lünden alsa lezzeti **milh-i ücâc**-i bahr
Bahs eyler idi çeşme-i **azb-i furât** ile"

G. 418 / 5 (Küçük, 2011, s. 358)

Yine yukarıda belirtildiği üzere bazen bir ayet, içinde geçen bir ifadeyle anılır ve bu şekilde iktibas edilir. Örneğin, Fetih Suresi 1. ayet **إِنَّا فَتَحْنَا لَكَ فَتْحًا مُبِينًا** olması hasebiyle "Fetih ayeti" olarak veya Nur Suresi 35. ayet **اللَّهُ نُورُ السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ** şeklinde başlaması nedeniyle "Nur ayeti" olarak anılmıştır:

"Tazarru' demleri geldi Cenâb-ı Hakk'a ey Bâkî
İdüp **Feth âyetin** ezber dilin kılun revân hançer"

G. 155 / 7 (Küçük, 2011, s. 199)

"Beyâz-ı safha-i ruhsâra ol hatt-ı cemâlünle
Muhakkak hatt-ı Nûrî mi ki yazmış **âyet-i Nûrî**"

G. 547 / 2 (Küçük, 2011, s. 438)

Bu örneklerde ayetten bir kelimenin alınması yönüyle iktibas, ayetin bütününe bir gönderme olması yönüyle de bir telmih vardır denilebilir. Çalışmamızda telmihler bir başka başlık altında incelenecektir.

Şems, Duhâ, Nûn sureleri divan şiirinde yaygın olarak iktibas amaçlı kullanılmaktadır. Bâkî'de de yine bu örneklerle rastlamaktayız:

"Yüzün **şems-i duhâ** rûz-ı visâlün 'id-i Edhâdur
Cemâlünden müzeyyen her taraf 'âlem temâşâdur"

G. 65 / 1 (Küçük, 2011, s. 140)

"Virmiş izâr-ı yâra safâ hatt-ı dil-güşâ
Yazmış ruhında sûre-i **Ve's-şemsi Ve'd-duhâ**"

M. 6 / VI-1,2 (Küçük, 2011, s. 95)

Aşağıdaki beyitlerde ise yine divan şairleri tarafından çokça kullanılan iki ifade geçmektedir. İlki, örneğin Bakara Suresi 117. ayette geçen, Allah bir şeyin gerçekleşmesini istediği zaman "ol" (kûn) demesi ve onun da hemen olmasını ifade eden "kûn fe-kân"; diğeri ise yine başka yerlerde de geçmekle birlikte örneğin A'râf Suresi 172. ayette geçen ve Allah'ın "Ben sizin Rabbiniz değil miyim?" sorusunun ilk kısmından alınan "elest" ibaresidir.

"Tutdı cihânı pertev-i hüsnün güneş gibi
Toldı sadâ-yı aşkun ile kâh-ı **Kün fe-kân**"
K. 1 / 35 (Küçük, 2011, s. 6)

"Âlem-i vahdetde ey sâkî bizi mest-i **Elest**
İtdi ikrâr-ı safâ mey-hanesinde şöyle mest"
G. 24 / 1 (Küçük, 2011, s. 115)

3- Peygamberler ve Kıssalarına Yapılan Telmihler

Bâkî Divanı'nda, Kur'an-ı Kerim'de geçen dokuz farklı peygamber ismine yer verildiği görülmektedir. Bunlar; Muhammed, Süleyman, Yusuf, Yakup, İbrahim, Davud, Nuh, İsa ve Musa peygamberlerdir. Ayrıca Hz. Muhammed'den Mustafa ve Ahmed-i Muhtâr; Hz. İsa'dan Mesih; Hz. İbrahim'den Halilü'r-Rahmân ve Hz. Yakup'tan pîr-i Ken'ân olarak da bahsedilmiştir.

Daha yoğun olarak Yusuf ve İsa peygamberlerin isimleri kullanılmış ve kıssalarına gönderme yapılmıştır. Bunlar divan edebiyatı içerisinde başka birçok şairde de benzer şekillerde görülmektedir. Hz. Yusuf, dillere destan güzelliği, gömleğinin arkadan yırtılması, Ken'ân ilinden ayrı düşmesi gibi hususlar yönüyle simgeleşmiştir:

"Şâd-mân oldu bu gün devr-i kühen-sâl yine
Vuslat-ı **Yûsuf** ile niteki **pîr-i Ken'ân**"
K. 2 / 2 (Küçük, 2011, s. 7)

"Gülün pîrâhen-i **Yûsuf** gibi dâmânı çâk olmuş
Nesim-i perde-der kıldı meger mekr-i Zelihâyı"
K. 15 / 6 (Küçük, 2011, s. 36)

"Kıyâs eyler mi Nil-i Mısra ol **Yûsuf**-likâ yaşum
Anun mikyâsı yokdur turmaz ol mâ dâ'imâ artar"
G. 64 / 2 (Küçük, 2011, s. 139)

"Bü 'Ali-hikmet ü Hâtem-kef ü Nu'mân-mezheb
Mustafâ-hulk u **Mesihâ**-dem ü **Yûsuf**-dîdâr"
K. 25 / 20 (Küçük, 2011, s. 68)

Hz. İsa ise mucizeleri, hassaten diriltici nefesiyle şiirlere çokça konu olmuş, benzetmelerde sevgilinin can verici özelliği ile özdeşleştirilmiştir:

"İrişdi hâkden büy-ı bahûr-ı Meryem eflâke
Mu'attar eyledi göklerde dâmân-ı **Mesihâ**yı"
K. 15 / 5 (Küçük, 2011, s. 36)

"Rûh-bahş oldu **Mesihâ**-sıfat enfâs-ı bahâr
Açdılar didelerin hâb-ı 'ademden ezhâr"
K. 18 / 1 (Küçük, 2011, s. 39)

"Ser-verâ şî'r degül nutk-ı **Mesihâ**dur bu
Tutalum gayriler eş'ârı ola sihr-i mübîn"
K. 26 / 28 (Küçük, 2011, s. 72)

"Leb-i cân-bahşı ile mürdeler ihyâ itsün
Nic'olur mu'cize-i Hazret-i 'İsâ göresin"
G. 384 / 2 (Küçük, 2011, s. 337)

Diğer peygamberler de Kur'an'da öne çıkan yönleriyle mısralarda yer etmiştir. Hz. Süleyman'ın mührü, mülkü ve karıncayla olan münasebeti;

"Etrâfa saldı şa'sa'sın gûşe gûşe mihr
Oldı ufukda mühr-i **Süleymân** gibi 'ayân"
K. 1 / 10 (Küçük, 2011, s. 4)

"Yâre ser kılta fidâ mür-sıfat cân-ı za'îf
Piş-keş pâ-yı melâhdur ki **Süleymâna** çeker"
K. 12 / 4 (Küçük, 2011, s. 30)

Hz. Yakup'un oğlu Yusuf'tan ayrı düşmesi, hasreti, bekleyişi, hüzünler evi kıssada geçtiği üzere gözlerinin Hazret-i Yusuf'un gömleğiyle tekrar açılması;

"Rûşen oldı açılıp dide-i **Ya'kûb**-ı emel
Demidür menzil-i 'işret ola Beytül'-ahzân"
K. 2 / 3 (Küçük, 2011, s. 7)

Hz. İbrahim'in sofrası, cömertliği ve Ka'be'yi inşası;

"Bezl ile az ola mı ni'met-i cûd u keremün
Yimeden eksile mi hân-ı **Halîlül'-Rahmân**"
K. 2 / 55 (Küçük, 2011, s. 11)

"Hâne-i kalbüm eylesün termim
Ka'be yapmak dilerse **İbrâhîm**"
G. 342 / 1 (Küçük, 2011, s. 311)

Hz. Davud'un demiri işleyişi;

"Elinde Hazret-i **Dâvûd**un ahendür ki mûm oldı
Ziyâ-bahş olsa âfâka n'ola şemşîr-i bürrânı"
K. 5 / 10 (Küçük, 2011, s. 17)

"Şemşîr-i tâb-nâk u ziyâ-bahşı güyiyâ
Âhendür oldı Hazret-i **Dâvûd** elinde mûm"
G. 326 / 3 (Küçük, 2011, s. 301)

Hz. Nuh'un ömrünün uzunluğu ve zamanında yaşanan tufan;

"**Nûh** 'ömrin virsün Allâhum hatâdan saklasun
Yıksa bünyâd-ı sarây-ı 'âlemi tûfân eger"
K. 13 / 15 (Küçük, 2011, s. 33)

"Nice tûfân oldı peydâ dide-i hûn-pâşdan
Nûh çeşmüm yanına gelse dem urmaz yaşdan"
G. 376 / 1 (Küçük, 2011, s. 332)

Haz. Musa'nın yed-i beyza mucizesi;

"Dem-i 'İsâ dirilür bûy-ı bahûr-ı Meryem
Açdı zanbak Yed-i Beyzâyı kefi **Mûsâ**-vâr"
K. 18 / 2 (Küçük, 2011, s. 41)

Hazret-i Muhammed ise zaten şiirimizin en çok beslendiği kaynaklardandır. Hemen hemen her nazım şekliyle yazılan şiirlerde kendisinden bahsedilmesinin yanı sıra onunla ilgili hususi türlerin bulunduğu zaten malumdur.

"Ne 'aceb fazlına nâ-dân eger inkâr itse
İtdi mi **Ahmed-i Muhtâra** Ebû Cehl ikrâr"
K. 25 / 24 (Küçük, 2011, s. 68)

"Cihân rûşen ziyâsından mahabbet ol Hudâ hakkı
Çerâğ-efrûz-ı âlem nûr-ı pâk-i **Mustafâ** ancak"
G. 234 / 6 (Küçük, 2011, s. 245)

"Bâkıyâ dîn-i **Muhammed** hak için 'âlemde
Dem-i cân-bahş ile nazm içre bu gün 'İsâyem"
G. 315 / 5 (Küçük, 2011, s. 295)

"Eger kûy-ı habîbe secde kılmak câ'iz olmasa
Cihânda secde-gâh olmazdı kûy-ı **Mustafâ** kıblem"
G. 333 / 5 (Küçük, 2011, s. 306)

4- Esmâ-i Hüsnâ'nın Kullanılışı

İsim kelimesinin çoğulu olan esmâ ve hüsnâ yani güzel, en güzel anlamlarına gelen bu iki kelimedenden oluşan terkip Allah'a nispet edilen isimleri ifade etmektedir. Kur'ân'da 100'den fazla bulunan bu isimlerin sayısı hadislerde geçenlerle beraber daha da artar. Esmâü'l-hüsnâ veya esmâ-i hüsnâ, bu isimlerin hepsini kapsamakla beraber daha ziyade 99 isim için kullanılır. (Topaloğlu, 1995, s. 404)

Kur'ân'da geçen bu esmâ divan şiirinde de çokça kullanılmıştır. Bâkî'de de örneklerini göreceğimiz üzere Rahmân, Hayy, Celîl, Cebbâr, Hakk, Bârî, Kâdir, Gaffâr, Settâr, Tevvâb, Hâlık, Mûte'âl, Zül'l-celâl ve ism-i hâs olan Allah isimleri bu nev'dendir.

"Götürdi perdeyi gözden görindi halka-i der
Bu gice gök kapusın açdı **Bârî-i Mûte'âl**"
K. 20 / 12 (Küçük, 2011, s. 50)

"Kamerün altına yâ safha-i eflâk üzre
Râ yazupdur kalem-i sun'-ı **Celîl ü Cebbâr**"
K. 25 / 3 (Küçük, 2011, s. 66)

"Bâkî cemâl-i Pâdişeh-i dil-peziî gör
Mir'ât-i sun'-ı Hazret-i **Hayy-i Kâdiri** gör"
M. 1 / VII-1 (Küçük, 2011, s. 79)

"Mâtemin tutsa n'ola 'âlem-i 'ulvîde melek

- Sâye-i rahmet-i **Rahmân** idi insân üzre"
M. 2 / II-4 (Küçük, 2011, s. 83)
- "Meded **Allâh** meded 'avn ü 'inâyet senden
Bu firâk âteşine döymege tâkat senden"
M. 2 / III-8 (Küçük, 2011, s. 84)
- "Lâyık-ı mağfiret-i Hazret-i **Gaffâr** olsun
Devlet-i nâ-mütenâhiye sezâ-vâr olsun
- Hıl'at-i fâhiresi dâmen-i 'afv-i **Settâr**
Rûh-ı pâkine gıdâ lezzet-i didâr olsun"
M. 2 / V-1,2 (Küçük, 2011, s. 85)
- "Tâ'ib itdi nice zamân **Tevvâb**
Yirümüz oldı mescid ü mihrâb"
G. 21 / 1 (Küçük, 2011, s. 114)
- "Her nakş u her nigâr ki kılсан müşâhade
Eltâf-ı sun'-ı **Hâlik**-i Perverdigârı gör"
G. 122 / 2 (Küçük, 2011, s. 176)
- "Tâ'at u ma'siyet 'ibâde çıkar
Hak Te'âlâ **Ganî**-i Mutlakdur"
G. 162 / 7 (Küçük, 2011, s. 203)
- "Ezmânı tâ muhît ola eltâf-ı **Zi'l-celâl**
Bâkî hemîşe 'izzet ü ikbâl ü devletün"
G. 280 / 7 (Küçük, 2011, s. 273)
- "Urman gedâ-yı kûy-ı harâbâta seng-i ta'n
Kon anı kendü hâline **Rabb-i Rahîm** ile"
G. 403 / 4 (Küçük, 2011, s. 348)⁴

5- Kur'an'dan Alınan Kavramlar ve Konular

Genelde iktibas üzerine odaklanan bakış açısı divan şiirinde aslında daha yaygın olan Kur'ânî konu, kavram veya kullanımları gözden kaçırmaya sebep olmuştur. Oysa kutsal kitabıyla sıkı bir bağ içinde olan bir şair belki de satır aralarında diyebileceğimiz şekilde ondan birçok yerde alıntılar yapmış ve çokça istifade etmiştir.

Her biri Kur'an'da geçen aşağıdaki kavramlar veya konular diğer birçok şair gibi Bâkî'de de kullanılmıştır. Diğer başlıklar altında ele alınan beyitler Kur'an'da fazlaca geçmesi nedeniyle üzerinde tek tek durulmamıştır. Bu bölümde ise beyitlerin Kur'an'daki bağlamlarına da değinilmiştir.

- "İtdi şehri şeref-i makdem-i Sultân-ı cihân
Reşk-i bâğ-ı **İrem** ü gayret-i gül-zâr-ı **cinân**"
K. 2 / 1 (Küçük, 2011, s. 7)

⁴ Diğer bazı esmâ-i hüsnâ örnekler için bkz: G. 426 / 1, G. 426 / 5, G. 317 / 1, G. 71 / 6, K. 14 / 34-35, K. 13 / 15.

İrem şehri, Fecr Suresi 7 ve 8. ayetlerde geçmekte ve hakkında "Ülkeler içinde benzeri yaratılmamış olan, sütunlarla dolu" denilmektedir. Helak olan Âd, Semûd kavimleri ve Firavun'un anıldığı bu ayetlerde geçen İrem şehri sakinleri de kendilerine verilmiş olan bu eşsiz güzellikteki şehrin kıymetini bilmemiş yine devamındaki ayetlerin ifadelerine göre azgınlık etmiş ve fesat çıkarmışlardır. İşte bu yüzden de felakete uğrayan bu şehir divan şiirinde gerek mekân gerekse sevgili için hep güzelliğin timsali olmuş ve genellikle İrem bağları olarak kullanılmıştır.

Kelime anlamlarından biri de zaten bahçe demek olan 'cennet' ise Kur'ân'da birçok ayette geçmekte, divan şiirinde de bolca kullanılmaktadır. Divan şairleri onu genellikle Farsçası olan 'behişt' ile kullanmış bazen de bu örnekte de gördüğümüz üzere Arapça çoğulu olan 'cinân' ile kullanmışlardır.

"Umaruz kim bulına **Ka'be**-i maksûda vüsûl
Geçdi çün devlet ile yirlü yirine erkân"
K. 2 / 6 (Küçük, 2011, s. 7)

Müslümanların kiblesi olan Ka'be, Kur'ân'da iki yerde, Mâide Suresi 95 ve 97. ayetlerde bu isimle geçmektedir. Kelime anlamı küp şeklinde nesne demek olan ka'be, divan şiirinde genellikle etrafında dönülüp durulması bağlamında sevgili, sevgilinin mahallesi, eşiği gibi kullanımlara konu olmuş, onunla benzetmeler yapılmıştır.

"Hat-ı nazm-ı pâki çemen-zâr-ı cennet
Elinde kalem çeşme-i **âb-ı Kevser**"
K. 3 / 16 (Küçük, 2011, s. 13)

"Hat-ı müşğîn-i leb-i la'lüne mânend olmaz
Bulsa ger perveriş-i **çeşme-i Kevser** sünbül"
K. 24 / 40 (Küçük, 2011, s. 65)

Kevser, sözlük anlamı itibariyle 'çok, pek çok' anlamına gelen Arapça bir kelimedir. Farsça 'âb' kelimesi ile kullanımı Türkçeye mahsustur. Arapça'da ise genellikle 'havz' kelimesi ile ayrı olarak kullanılmaktadır. Yani 'havz-ı kevser' kullanımı yine Türkçeye aittir. (Ertürk, 1997, s. 546) Hazret-i Peygamber'e cennete verileceğine ve ümmetiyle onun başında buluşacağına inanılan bir nehir veya havuz olan Kevser, Kur'ân'da bir sureye ismini verdiği gibi divan şiirinde de çokça kullanılmaktadır. Şairler tarafından sevgilinin dudağı genellikle ona benzetilir. Şarâb-ı Kevser veya Bâkî'de de geçtiği üzere çeşme-i Kevser, âb-ı Kevser gibi tamlamalarla kullanılır. (Pala, 2011, s. 268)

"Dökilmiş zülf-i müşğ-âsâ o kadd-i dil-sitân üzre
Döşenmiş سایe-i **Tübâ** bihişt-i câvidân üzre"
K. 8 / 1 (Küçük, 2011, s. 24)

Tübâ, Kur'ân'da bir yerde geçmektedir. Ra'd Suresi, 29. ayette mealen "İman edip dünya ve âhiret için yararlı işler yapanlara ne mutlu! Varılacak güzel yurt onlar içindir." denilmektedir. Burada 'ne mutlu' olarak çevrilen ifade 'tübâ' kelimesidir. Hadislerde ise cennette büyüklüğü ve gölgesinin genişliği ile meşhur bir ağaç olarak geçer. Divan şiirinde de genelde gölgesi bağlamında veya uzunluğu nedeniyle sevgilinin boyu ile ilgili teşbihlerde kullanılır. Bâkî de bu beyitte sevgilinin zülfünü Tübâ'ya benzetmiştir.

"Cihân emn ü emân buldı yine şemşir-i pülâdın

Belâ **Ye'cûc**ına sedd eyledi İskender-i sâni"
K. 14 / 5 (Küçük, 2011, s. 33)

"Def-i **Ye'cûc**-ı gama işigidür sedd-i sedîd
Men'-i ceyş-i eleme dergehîdûr hısn-ı hasîn"
K. 26 / 14 (Küçük, 2011, s. 71)

Ye'cûc, Kur'an'da iki yerde ve Me'cûc ile geçmektedir. Biri Kehf Suresi, 94. ayet diğeri ise Enbiyâ Suresi, 96. ayet. Kur'an'da onların kimler olduğu, nerede ve ne zaman yaşadıkları hakkında bilgi yoktur. (Karaman vd. 2003, s. 496) Haklarında farklı görüşler vardır ama bu görüşler onların dünyayı fesada verecekleri, kıyamete dek tüm insanlık için bir afet oldukları ve kıyamete yakın, bulundukları yerden çıkacaklarıdır. (Pala, 2011, s. 480) Edebiyatta ise Bâkî'de de bir örneğini görüldüğü üzere gam, bela, keder gibi durumları anlatmakta bir sembol olarak kullanılmaktadır.

"Belâ gird-âbına salsun 'adûnı nâ-bedîd itsün
Fenâ deryâsına gark eyleyen **Fir'avn** u **Hâmân**"
K. 14 / 36 (Küçük, 2011, s. 35)

"Zîr-i hâk olsa gerek menzîlün âhır n'idelüm
Mâline mâlik imişsin tutalum **Kârûn**"
G. 275 / 3 (Küçük, 2011, s. 270)

Hazret-i Musa, Kur'an'da en çok bahsedilen peygamberlerden; Firavun, Kârûn ve Hâmân da onun devrinde yaşamış kişilerdendir. Firavun siyasi erki, Kârûn ekonomik erki, Hâmân ise günümüz tabiriyle ifade edecek olursak bürokratik erki temsil etmektedir. Firavun, Kur'an'da yetmiş dört yerde geçmekte ve Hazret-i Musa'ya karşı duran, halkına zulmeden zalim bir kral olarak anılmaktadır.

Kârûn, Kasas Suresi, 76. ayette geçmektedir. İnsanların zenginliğine imrendiği Kârûn, inkârı ve kibri sebebiyle birlikte yerin dibine geçirilmiştir. Yukarıdaki beyitte de divan şiirinde genel olarak karşımıza çıktığı şekilde bu yönüyle ele alınmıştır. Hâmân ise Firavun'un baş adamlarındandır. Kur'an'da altı yerde geçmektedir: Kasas Suresi 6, 8, 38; Ankebût Suresi 39; Mü'min Suresi 24, 36. Onun da sonu Firavun ve Kârûn gibi felaket olmuştur.

Diğer divan şairleri gibi Bâkî de tüm bunlardan haberdardır ve bunları şiirlerinde kullanmıştır. İlk beyitte denizde boğulan Firavun ve Hâmân konu edilmiş, ikinci beyitte de kişi Kârûn'un malına mâlik olsa da en son varılacak menzilin toprağın altı olacağından bahsedilmiştir.

"Cihân bâğına virdi revnak-ı **firdevs**-i a'lâyı
Temâşâ eyle sun'-ı Hazret-i Bârî Te'âlâyı"
K. 15 / 1 (Küçük, 2011, s. 36)

"Bâğa reşk itse revâ ravza-i **firdevs**-i berîn
Şol kadar zînet ü fer virdi yine Ferverdîn"
K. 26 / 1 (Küçük, 2011, s. 70)

Firdevs, sözlükte içinde her türlü ağacın bulunduğu büyük bahçe anlamına gelmektedir ve çoğulu 'ferâdis'tir. Edebiyatta yemyeşil bahçelerden bahsederken kullanılmıştır. Kur'an'da iki yerde geçmektedir. Birisi Kehf Suresi, 107. ayette; diğeri de Mü'minûn Suresi, 11.

ayettedir. Cennet veya cennetin bir bölümünü ifade için kullanılmaktadır. Bâkî'nin şiirinde de cennetin bu ismi kullanılmıştır.

"İrişdi hâkden büy-ı bahûr-ı **Meryem** eflâke
Mu'attar eyledi göklerde dâmân-ı Mesihâyı"
K. 15 / 5 (Küçük, 2011, s. 36)

Hazret-i İsa'nın annesi olan Hazret-i Meryem'in ismi Kur'ân'da bir sureye de isim olmuştur. Hazret-i Meryem, Kur'ân'da ismi geçen tek kadındır. Divan şiirinde daha çok Cebrail'in üflediği ruh ile kullanılmaktadır.

"Âlem harîm-i hürmet-i kûyunda muhterem
Vaslun harâm 'âşika sayd-ı **Harem** gibi"
K. 16 / 2 (Küçük, 2011, s. 37)

Harem, 'harâm' ile eş anlamlıdır "yasaklanmış, korunmuş, dokunulmaz" anlamlarına gelmektedir. "Terim olarak Mekke ve Medine'nin, sınırları Hz. Peygamber tarafından çizilen çevresi için kullanılır. Bu bölgelere harem adının verilmesi, zararlılar dışındaki canlılarının öldürülmesi ve bitki örtüsüne zarar verilmesinin haram kılınmış olmasındandır. Bundan dolayı Mekke'ye el-Beledü'l-harâm denildiği gibi Kâbe el-Beytül-harâm, çevresindeki mescid de el-Mescidü'l-harâm diye anılmaktadır. (Öğüt, 1997, s. 127)" Beyitte de avlanma anlamına gelen sayd kelimesi kullanarak aynı zamanda Mâide Suresi, 95. ayette de geçen avlanma yasağına işaret edilmiştir. Aynı kökten türeyen harîm, hürmet, muhterem kelimeleriyle de aynı zamanda iştikak sanatı yapılırken anlam olarak sevgiliye kavuşmanın, harem sınırları içinde avlanmanın haramlığı gibi âşığa uzak olduğu vurgulanmıştır.

"Hatm oldı söz du'â-yı cemilün mahallidür
K'ola **rahîk**-i câm-ı senâ **'anberîn hıtâm'**"
K. 23 / 34 (Küçük, 2011, s. 61)

Mutaffifin Suresi'nde iyilerin cennetteki durumlarından bahsederken içtikleri bir şaraptan bahsedilir ve 26. ayette onun için "hıtâmuhû misk" yani onun sonu misktir denilir. Misk yerine burada benzer bir ifade olan anber kullanılmıştır. Yine o içeceği ifade için 25. ayette kullanılan rahîk kelimesi bize şairin ayetteki bu ifadeleri kullandığı gerçeğine götürmektedir. Aynı şekilde devamındaki 27. ayette geçen tesnîm de divan şiirinde zaman zaman kullanılan ve cennetteki bir ırmağın ismi olan kelimedir.

"Kodı bir pâre yahı tâs-ı zer-endûda felek
Sıvara tâ **Ramazân** teşnelerin sakkâ-vâr"
K. 25 / 13 (Küçük, 2011, s. 67)

Hicri 9. ay olan Ramazan, İslâm'da mübarek bir aydır. Bakara Suresi, 185. ayette geçtiğine göre Kur'ân bu ayda inmeye başlamıştır ve bu ay boyunca oruç tutmak emredilmektedir. Sosyal hayatı baştan aşağı değiştiren Ramazan divan şairleri tarafından sıkça işlenmiştir ve bu konuya has Ramazaniyye türü bulunmaktadır. Bâkî de Ramazan'ı ve o aydaki susuzluğu burada konu edinmiştir.

"Kabza-i kudretine kavs kemân-ı Rüstem
Nâvek-i re'yine per şeh-per-i **Cibrîl**-i emîn"
K. 26 / 17 (Küçük, 2011, s. 71)

Cibrîl ya da daha yaygın kullanımıyla Cebrâîl dört büyük melektendir ve ilahi emirleri peygamberlere ulaştırmakla görevlidir. Kur'an'da farklı yerlerde Rûhu'l-kudûs, Rûhu'l-emîn, Rûh ve Resûl olarak da geçer. Divan şiirinde en çok karşımıza çıkan meleklerdendir.

"Zülâlınden ibâretdür nesiminden kinâyedür
Safâ-yı çeşme-i **Kevser** hevâ-yı **Cennetü'l-me'vâ**"
K. 27 / 12 (Küçük, 2011, s. 74)

"Reşk-i firdevs-i berîn oldı yine rûy-ı zemîn
Âb-ı cû Kevser ana nergis ü gül **hûr-ı 'în**"
G. 392 / 1 (Küçük, 2011, s. 306)

Cennetü'l-me'vâ, cennet ve sığınılacak yer anlamındaki me'vâ kelimesinden oluşan bir terkiptir. Necm Suresi, 15. ayette geçer. Vâkıa Suresi'nde ise cennetteki nimetler zikredilirken 22. ayette "ve hûrun 'în" ifadesi geçer. Hûrileri betimleyen bu ifade beyte olduğu gibi alınmıştır.

"Cihânda bir kurı adı kalupdur çeşme-i **Hızrun**
Sen eylersin bu gün Âb-ı hayât ahkâmını icrâ"
K. 27 / 19 (Küçük, 2011, s. 74)

Hızır ismi Kur'an'da geçmemekle beraber Kehf Suresi'nde Hazret-i Musa ile yolculuğu bahsedilen kişinin o olduğu düşünülür. Genellikle âb-ı hayat ile kullanılan bir isim olan Hızır'ın, bu yönüyle ölümsüz olduğuna ve darda kalanlara yetişeceğine inanılır. Yine Hızır kelimesinin yeşille ilgili anlamıyla da divan şiirinde kullanılan imajlardan biridir. Bâkî de Hızır'ı âb-ı hayat ile kullanmıştır.

"**Sidre** vü **Tûbâ**ya bağlandı tınâb-ı kibriyâ
Çarhdan a'lâ kurıldı sâye-bân-ı ma'delet"
M. 3 / III-5 (Küçük, 2011, s. 88)

"La'l-i lebünle tal'atun ravza-i Cennetü'n-na'im
Kaddüne **Cebre'il**-i 'akl **Sidre-i muntehâ** didi"
G. 528 / 4 (Küçük, 2011, s. 428)

Sidre, Necm Suresi, 14 ve 16. ayetlerde olmak üzere Kur'an'da iki yerde geçer. 14. ayette "sidretü'l-muntehâ" olarak geçer ve bu son noktada bulunan sidre demektir. Terim anlam olarak Hazret-i Peygamber'in Mi'rac gecesi yanında ilâhî sırlara mazhar olduğu ağaç veya makam olarak açıklanmaktadır. (Uludağ, 2009, s. 151) Edebiyatımızda Sidre de Tûbâ gibi sevgilinin boyuna teşbihte kullanılır. "Cennetü'n-na'im" ise Kur'an'da on yerde geçmekte ve cennetin nimetlerle dolu olduğuna gönderme yapan isimdir.

"Tutdı ebrûna yüzin mihr-i 'izârunla gönül
Kibleye karşu kılur sanki **salât**-ı işrak"
G. 232 / 3 (Küçük, 2011, s. 243)

"Hüsnün **zekât**ınun eger ey hâce-i cemâl
Bir müstehakkın ister isen işte ben fakîr"
G. 91 / 2 (Küçük, 2011, s. 156)

İslâm'ın şartlarından olan zekât ve (Arapça ifadesi ile) salât, Kur'an'da en fazla geçen ibadetlerdendir. Zekât geçtiği yerlerde genellikle namazla anılmıştır. Sosyal hayatta bu

denli karşılaştığı konuları şairlerin şiirlerinde de kullanması doğaldır. Zekât, zenginlikte belli bir sınıra ulaşanlar tarafından fakirlere verilmesi gerekir. Buradaki beyitte de şair sevgilisine "hâce-i cemâl" diye nidada bulunmuş ve fakirliğini ilan ederek onun güzelliğinin zekâtına talip olmuştur.

"İşigün **Mescid-i Aksâya** mânend
Yüzün kible kaşun mihrâba benzer"
G. 116 / 3 (Küçük, 2011, s. 173)

Kudüs'te bulunan Mescid-i Aksa Müslümanların ilk kiblesi ve kutsal sayılan üç mescitten biridir. Kur'an'da İsrâ Suresi, 1. ayette geçer ve bu ayet sureye de ismini veren İsrâ yolculuğuyla ilgilidir. Mirac hadisesiyle ilgili olan Mescid-i Aksa özellikle mevlidler ve miraciyyelerde karşımıza çıkmaktadır. Ka'be gibi Mescid-i Aksa da büyük kıymete sahiptir ve bu nedenle şairler tarafından kıymetli görülen ve gösterilmek istenenler için kullanılır. Beyitte de geçtiği gibi sevgilinin eşiği bunlardandır.

"Mürdeye cânlar virür bîmâra sıhhat lebleri
Hikmet-i **Lokmân** u i'câz-ı Mesihâ bundadır"
G. 157 / 3 (Küçük, 2011, s. 199)

Lokman; Kur'an'da bir sureye de ismi verilmiş olan hikmet ehli birisidir. Peygamber olup olmadığı açıkça belirtilmemiştir. Surede ismi iki kez geçer. Onun oğluna verdiği nasihatler surenin konusunu oluşturur. Hikmet söz konusu olduğu zaman divan şiirinde de hatırlanan ve hatırlatılan bir isimdir.

"Bî-hisâb itdi hatun 'âşîka cevri ammâ
Kimse da'vâ idemez **rûz-ı şümâr** olmayacak"
G. 233 / 3 (Küçük, 2011, s. 244)

Kıyamet günü için Kur'an'da farklı ifadeler kullanılmıştır. Bunlardan biri de yevmü'l-hisâb yani hesap günüdür. Bu ifade Kur'an'da dört ayette geçer (Sâd Suresi 16, 26, 53. ayetler ve Mümin Suresi, 27. ayet). İşte rûz-ı şümâr bu ifadenin Farsçasıdır; rûz, gün demek ve şümâr sayı, sayma gibi anlamlara gelmektedir. Buna rûz-ı hisâb, rûz-ı cezâ da denilmektedir. Fatiha Suresindeki "yevmü'd-dîn" de yine kıyamet günü için kullanılan ifadelerdendir.

"Umûrun Hakka tevîz it **tevekkül** eyle ey Bâkî
Ki cây-ı ilticâ olmaz cenâb-ı Kibriyâdan yig"
G. 271 / 7 (Küçük, 2011, s. 267)

Kur'an'da yaklaşık kırk ayette geçen tevekkül Allah'a güvenmek anlamına gelmektedir. Beyitte geçen tevîz de benzer anlamdadır. Bâkî beyitte tecrid sanatıyla kendine bir başkasıymış gibi seslenmiş ve işlerini Allah'a havale edip ona tevekkül etmesini tavsiye etmiştir.

"Ne 'ide benzedür rûz-ı visâlün dil ne nev-rûze
Şeb-i Kadre irişenler irer ol rûz-ı firûze"
G. 417 / 1 (Küçük, 2011, s. 357)

Kadir gecesi, Kur'an'ın indirildiği gecedir ve 97. sureye adını vermiştir. Kur'an bu gecede indiği için bu gece 'kadir, kıymet, değer, şeref' bulmuştur ve bu isimle anılır olmuştur. Surede, onun bin aydan daha hayırlı olduğu, bu gecenin tan yeri ağarana kadar esenlikle

dolu olduğu anlatılmıştır. Toplumsal hayatta güçlü bir karşılığı olan bu gecenin şiirlerde de sıkça işlendiğine şahit olunmaktadır.

SONUÇ

Divan şiirinin kaynakları hususunda bugüne kadar birçok görüş ortaya konmuştur. Bu görüşlerin çoğu, Kur'an'ın divan edebiyatının en temel kaynağı olması noktasında neredeyse birleşmektedir. Yapılan bu çalışmada Bâkî Divanı incelenmiş ve şairin Kur'an'ın etkisinde kaleme aldığı beyitlere örnekler verilmiştir. Çalışmaya dâhil edilen örneklerde mümkün mertebe tekrarlardan kaçınılmıştır. Alınmayan tekrarlarla beraber gözden kaçırıldıklarımız da düşünüldüğünde bir divan şairinin Kur'an'dan ne denli etkilendiği gözlemlenebilir. Bâkî bu şairlerden sadece birisidir.

Yine bu çalışmada ele alınan sadece bir divandır, yani aslında genel olarak aşkın, sevgilinin işlendiği lirik şiirlerin, gazellerin veya büyüklerin methedildiği kasidelerin bulunduğu bir eser denilebilir. Konusunu Kur'an'dan alan müstakil eserleri ve türler de hesap edilirse Kur'an'ın divan edebiyatı için ne büyük bir kaynak olduğu daha net bir şekilde anlaşılmaktadır. Ashâb-ı Kehf, Hazret-i Yusuf ve Hazret-i Süleyman kıssalarını konu edinen müstakil mesneviler; manzum tefsirler, hatta manzum tecvidler; ramazaniyye ve mi'râciyye gibi eserler bu müstakil eserlere örnek olarak verilebilir.

Aslında hemen hemen her divanda yer alan tevhid, na't ve münacatlar da bir anlamda konusunu Kur'an'dan almıştır. Çünkü Allah'ın birliği, Hazret-i Muhammed'in peygamberliği Kur'an'ın en temel konularındandır. Kur'an ve ondan neşet eden diğer bütün ilimler divan edebiyatının en temel kaynağıdır. Kaynaklar üzerine yapılacak diğer çalışmalarla divan edebiyatını, divan şairini neyin daha çok beslediğinin görülmesine imkân sağlanacaktır.

Bâkî de gerek Kur'an'ın kendi isminden gerekse peygamber kıssaları, esmâ-i hüsnâ, sure isimleri gibi Kur'an'ın içeriğinden, diğer konu yahut kavramlarından ve ayetlerden şiirlerinde çokça bahsetmiş, onu temel kaynaklarından biri olarak kullanmıştır.

KAYNAKÇA

- Ağzıkara, R. (2016). *15. Yüzyıl divan şairlerinden Adnî, Avnî, Cem Sultan, Mîhrî Hatun ve Cemalî'de ayet ve hadis ıktibasları* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kırklareli Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kırklareli.
- Ay, A. (2019). *Divan-ı Hikmet'te maneî ayet ıktibasları* (Yayımlanmamış Doktora Tezi). Sivas Cumhuriyet Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sivas.
- Azar, B. (2015). Tûrâbî Dedebaba Divanı'nda ıktibaslar. *Littera Turca*, 1 (2), 1-10.
- Banarlı, N. S. (1998). *Resimli Türk edebiyatı tarihi, Cilt I*. İstanbul: Milli Eğitim Basımevi.
- Canbolat, M. (2017). *Nâbî'nin Hayriyye adlı eserindeki ayet ve hadis ıktibasları ile Nâbî'nin dinî ve ahlaki bakış açısı* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Gaziantep Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Gaziantep.
- Candemir, İ. H. (2019). *XV. Yüzyıl divan şiirinde İslam kaynaklı sözler* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Kütahya Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Kütahya.
- Çelik, N. (2001). Fuzûlî'nin Türkçe divanında geçen ayetler ve yorumları. *Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (6), 131-148.
- Çelikkol, F. (2019). *Ümmî Sinân Divânı'nda âyet ve hadis incelemesi* (Yayımlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Elazığ.

- Ekici, H. (2018). Hasan Hilmi Edirnevi Divanı ve Divanı'nda ayet iktibasları. *Uludağ Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19 (35), 621-644.
- Ekmekçi, G. (2018). Nesimi Divanı'nda geçen ayet ve hadisler. *Akademik Bakış Dergisi*, (66), 94-112.
- Erdoğan, M. (2013). *Güzellik unsurlarıyla divan şiirinde sevgili*. İstanbul: Kitabevi.
- Erkul, R. (2017). Birri Mehmed Dede Divanı'nda âyetlerden iktibâsalar. *MCBÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, 15 (3), 97-104.
- Ertürk, M. (1997). Havz-ı Kevser. *DİA*, 16. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Gülhan, A. (2000). Hakani Mehmed Bey Divanı'nda ayetlerden iktibaslar. *Balıkesir Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, 3 (4), 355-364.
- Güngör, Z. (2007). Türk-İslâm edebiyatının kaynağı olarak Kur'an-ı Kerim. *İslâmî İlimler Dergisi 1. Kur'an Sempozyumu*, Çorum, 178-188.
- Kaplan, H. ve Macit M. (2014). Bâkî, *Türk Edebiyatı İsimler Sözlüğü (TEİS)*, <http://teis.yesevi.edu.tr/madde-detay/baki> (Erişim Tarihi: 14.02.2021)
- Karaman, H. vd. (2003). *Kur'an yolu Türkçe meâl ve tefsir, III*. Ankara: DİB Yayınları.
- Keleş, R. (2013). *Divan şiirinde lafzî âyet ve hadis iktibasları* (Doktora Tezi). Atatürk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Erzurum.
- Keleş, R. (2020). Türk İslâm edebiyatının muhteva kaynakları: Şeyh Gâlib örneği. *Bilimname*, (41), 443-484.
- Koç, T. (2012). *İslâm estetiği*. İstanbul: İsam Yayınları.
- Küçük, S. (2011). *Bâkî Divânı*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Levend, A. S. (1972). Dini edebiyatımızın başlıca ürünleri. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı - Belleten*, (20), 35-80.
- Levend, A. S. (1984). *Divan edebiyatı kelimeler ve remizler, mazmunlar ve mefhumlar*. İstanbul: Enderun Kitabevi.
- Levend, A. S. (2008). *Türk edebiyatı tarihi I. cilt*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Nalçacıgil, E. Ç. (2016). *16. Yüzyıl mesnevilerinde ayet ve hadis iktibasları* (Yayınlanmamış Doktora Tezi). Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Konya.
- Nasr, S. H. (2019). *İslâm sanatı ve maneviyatı*. İstanbul: İnsan Yayınları.
- Okçu, N. S. (1982). *Divan şiirine kaynaklık eden âyetler*. Doçentlik Tezi, Erzurum.
- Öğüt, S. (2007). Harem. *DİA*, 16. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Pala, İ. (2008). *Divan edebiyatı*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Pala, İ. (2011). *Ansiklopedik divân şiiri sözlüğü*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Sarı, M. (2009). Askerî Muhammed-Gülaboğlu-Divânı'nda geçen âyetler. *A.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, (39), 631-650.
- Selçuk, B., Kesik, B., Şenödeyici, Ö., Koşık, H. S., Kola, F. (2015). *Söz ve Sihir Arasında Edebî Sanatlar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Şemseddin Sami (2007). *Kâmûs-ı Türkî*. İstanbul: Çağrı Yayınları.
- Topaloğlu, B. (1995). Esmâ-i Hüsnâ. *DİA*, 11. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uludağ, S. (2009). Sidretü'l-Müntehâ. *DİA*, 37. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Uzun, M. İ. (2002). Kur'an: Edebiyat. *DİA*, 26. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Yekbaş, H. (2010). Divan şiirinde Kur'an. *İstem*, (16), 199-232.
- Yıldız, M. (2018). Divan-ı Hikmet'te Kur'an ve hadisten iktibas ve telmih. *Yesevi Aylık Sevgi Dergisi*, (291), 8-11.